

*Андрусів Л. М.,**доктор юридичних наук, доцент,**професор кафедри права**Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»**Припхан І. І.,**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права**Івано-Франківського юридичного інституту**Національного університету «Одеська юридична академія»*

СУТНІСНІ РИСИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У статті розглянуто сутність цивільного процесу як правового явища. Дослідження базується на найбільш загальній правовій категорії для цивільного процесу, а саме – юридичного процесу, що дало змогу виокремити загальні сутнісні риси, які характерні для цивільного процесу. Розглянуто позиції та підходи науковців до юридичного процесу, його ознак та класифікації на види. Автори визначають юридичний процес як сукупність здійснюваних суб'єктами права у визначеній логічній послідовності пов'язаних між собою юридично значимих дій, спрямованих на нормативне регулювання будь-яких суспільних відносин або на вирішення на основі норм матеріального права конкретного життєвого випадку, і сукупність виникаючих на основі цих дій і відповідно до процесуальних норм правовідносин. З'ясовано, що юридичний процес завжди детально регламентований приписами норм права (Цивільний процесуальний кодекс України). Норми права визначають: перелік та послідовність дій, які у своїй сукупності й утворюють юридичний процес (цивільний процес); осіб, які уповноважені на вчинення таких дій; проміжні результати для кожної стадії (відкриття провадження, підготовче провадження, розгляд справи по суті, прийняття рішення по суті та ін.), а також кінцевий результат (справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільної справи). Цивільний процес є різновидом юридичного процесу, і, відповідно, для нього є характерними усі його сутнісні риси. Сутнісні риси цивільного процесу: є різновидом юридичного процесу; є сукупністю юридично значимих дій, які спрямовані на досягнення визначеного результату уповноваженими на те особами (розгляд цивільної справи й захист порушеного, невизнаного або оспорюваного права, свободи чи законного інтересу); наявність стадій, які у своїй сукупності й логічній послідовності утворюють правове явище процесу; результати діяльності проміжні (відкриття провадження у справі, підготовче провадження) чи кінцеві (розгляд справи по суті) оформляються в офіційний юридичний документ (ухвала, постанова, рішення); чітке регламентування сукупності та порядку дій нормами права.

Ключові слова: юридичний процес, цивільний процес, Цивільний процесуальний кодекс України, стадії юридичного процесу, юридичний документ, правотворчість, правозастосування.

Актуальність теми дослідження. Відповідно до ст. 2 ЦК України, завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних

справ із метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [14]. Безпосередньо сам порядок цивільного судочинства встановлює Цивільний процесуальний кодекс України. Попри те, що порядок (послідовність юридично значимих дій) встановлено на нормативно-правовому рівні, необхідно розуміти саму природу й сутність цивільного процесу як правового явища. Найбільш загальною правовою категорією для цивільного процесу є юридичний процес, аналіз якого й дасть можливість виокремити загальні сутнісні риси, які характерні для цивільного процесу.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є з'ясування сутнісних рис цивільного процесу, що базуються на загальних теоретичних засадах юридичного процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основу досліджень юридичного процесу заклав В. Горшеньов [1], який створив свою наукову школу юридичного процесу. Юридичний процес також становив сферу інтересів В. Протасова [9], П. Кононова [6], О. Фатхутдінової [12], А. Колодія [4], О. Скакун [10]. Також необхідно відзначити одне з останніх досліджень Д. Слинька [11]. Теоретичні засади цивільного процесу досліджували В. Комаров [5], І. Ізарова [3], В. Кравчук, О. Угриновська [7], С. Фурса, Є. Фурса, С. Щербак [13] та інші науковці.

Виклад основного матеріалу. Загалом можемо стверджувати, що в юридичній науці склалися два основні наукові підходи до розуміння юридичного процесу. Так В. Горшеньов розуміє під юридичним процесом усі правові форми діяльності державних органів і посадових осіб, а також інших суб'єктів права стосовно вирішення конкретних юридичних справ [2, с. 8]. Він розглядає юридичний процес як владно-організаційну діяльність компетентних органів та посадових осіб із застосуванням правових норм для вирішення загалом юридичних справ. Таке розуміння юридичного процесу зводиться тільки до правозастосувальних дій та до ухвалення, прийняття актів застосування правових норм.

Представники іншого підходу, зокрема В. Протасов, навпаки, зводять юридичний процес лише до юрисдикційної діяльності компетентних органів, тобто до діяльності з вирішення спорів і притягнення правопорушників до відповідальності [9, с. 19]. Це ще вужче розуміння, оскільки виключає низку актів застосування правових норм, таких як розпорядження, які мають розпорядчий характер, і, відповідно, діяльність, яка здійснюється під час їх видання.

Юридичний процес у ширшому його розумінні визначає П. Кононов як діяльність (сукупність послідовно здійснюваних дій) держави, інших суб'єктів юридичних відносин із встановлення правових норм і введення їх у дію з метою врегулювання життя суспільства, забезпечення правопорядку [6, с. 17]. Це визначення теж не може бути віднесене до широкого розуміння, оскільки поза його увагою залишено правозастосовну діяльність. Дія нормативно-правових актів – це їх фактичний вплив на правові відносини. «Уведення в дію» – це сукупність обставин, з огляду на які він набуває чинності, а не реалізація правової норми. Тому це визначення не включає таку особливу форму реалізації правових норм, як правозастосовна діяльність. Застосування правових норм – це здійснювана компетентними державними органами або уповноваженими на те організаціями організаційно-правова діяльність, яка полягає у встановленні формально обов'язкових правил поведінки індивідуального характеру з метою забезпечення необхідних умов для належної реалізації юридичних норм. Іншими словами, це – видання правил поведінки, обов'язкових для конкретного суб'єкта, наприклад Указ Президента «Про призначення судді Конституційного Суду України», рішення суду, що здійснюється тоді, коли суб'єкт не може самостійно реалізувати правову норму (наприклад, акт про призначення пенсії, право на отримання пенсії можна реалізувати тільки після ухвалення індивідуального правозастосовного акта).

Юридичний процес у широкому розумінні – це сукупність здійснюваних суб'єктами права у визначеній логічній послідовності пов'язаних між собою юридично значимих дій, спрямованих на нормативне регулювання будь-яких суспільних відносин або на вирішення на основі норм матеріального права конкретного життєвого випадку, і сукупність виникаючих на основі цих дій і відповідно до процесуальних норм правовідносин. Таке розуміння процесу є широким, оскільки включає діяльність щодо створення і застосування норм права [8, с. 31].

Щодо сутнісних рис юридичного процесу, то необхідно виходити із запропонованих В. Горшеньовим. Зокрема, юридичний процес полягає у здійсненні операцій із нормами права через вирішення, розв'язання конкретних юридичних справ; дії у межах юридичного процесу вчиняються уповноваженими органами держави чи посадовими особами на користь зацікавлених суб'єктів права; для юридичного процесу характерне врегулювання процедурно-процесуальними нормами, що закріплені у відповідних правових актах; забезпечується відповідним інструментарієм законодавчої техніки [2].

На те, що юридичний процес є нормативно регламентованою формою впорядкування правової діяльності, яка спрямована на оптимальне задоволення і гарантування інтересів суб'єктів права, вказує А. Колодій. Науковець також до сутнісних рис юридичного процесу відносить те, що процес є характерним для юридично значимої діяльності та є гарантією неухильного дотримання норм права; процес має свою правову форму, у якій здійснюють свою діяльність суб'єкти, які уповноважені на вирішення юридичних справ; процес, який регламентований процесуальними нормами та забезпечуваний засобами юридичної техніки [4, с. 83].

Д. Слинько більш деталізовано підходить до рис юридичного процесу та відносить до них такі:

- 1) юридичний процес є різновидом соціального процесу;
- 2) має владний характер;

3) має юридичну природу;

4) має службовий характер;

5) має організаційний характер;

6) має процесуально-нормативний характер, тобто юридичний процес регламентується процесуальними нормами національних і міжнародних актів, на основі яких здійснюється;

7) структурованість, адже юридичний процес має внутрішню будову. Юридичний процес як правова категорія є динамічною системою, що складається з елементів, постійно знаходиться в русі й спрямована на досягнення певного результату;

8) результати юридичного процесу закріплюються у відповідних процесуальних документах;

9) реалізується в результаті юридичної діяльності, що має процесуальну форму. Визначений законом порядок діяльності та реалізація цього порядку і становлять процесуальну форму;

10) пов'язаний із необхідністю використання різних методів і засобів юридичної техніки, досягнень науково-технічного процесу;

11) потребує встановлення та забезпечення цілою низкою гарантій;

12) передбачає нагляд за здійсненням як із боку держави, так і з боку суспільства [11, с. 116–122].

Кожен дослідник, здійснюючи пізнання досліджуваного явища, накладає на нього певні суб'єктивні погляди, що є немінучим, тому, урахувавши наведені позиції та погляди науковців, спробуємо виокремити найзагальніші риси юридичного процесу. Уважаємо, що визначальними для розуміння сутності юридичного процесу є твердження, що юридичний процес є сукупністю послідовних та зумовлених попереднім результатом юридично значимих дій. Що ж це означає? Насамперед це наявність стадій, які у своїй сукупності й утворюють правове явище процесу. Усю діяльність (під час усіх стадій) спрямовано на досягнення певного результату (вирішення цивільної справи). Старт юридичному процесу дає певний юридичний факт (для цивільного процесу – це подання позовної заяви до суду). Важливим аспектом також є те, що для юридичного процесу характерна чітка та логічно послідовна сукупність дій, які й утворюють стадії. Кожна стадія має свій юридично оформлений результат, який є підставою та юридичним фактом для подальших дій. Тільки юридично значиму логічно послідовну діяльність, яка спрямована на досягнення певного результату та у своїй сукупності складається з визначених стадій, можна називати юридичним процесом. Однак це лише одні із сутнісних рис процесу.

Також необхідно вказати на те, що діяльність у межах юридичного процесу пов'язана з виконанням владних повноважень уповноваженими на те органами влади чи посадовими особами.

Кожен результат юридичного процесу незалежно від того, чи він проміжний (для певної стадії) чи кінцевий, належним чином оформляється в офіційний юридичний документ (ухвала, постанова, рішення).

Наступною важливою рисою визначаємо те, юридичний процес завжди детально регламентований приписами норм права (Цивільний процесуальний кодекс України). Норми права визначають: перелік та послідовність дій, які у своїй сукупності й утворюють юридичний процес (цивільний процес);

осіб, які уповноважені на вчинення таких дій; проміжні результати для кожної стадії (відкриття провадження, підготовче провадження, розгляд справи по суті, прийняття рішення по суті та ін.), а також кінцевий результат (справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільної справи).

Щодо класифікації юридичного процесу єдності науковців також немає. Для прикладу наведемо декілька підходів до класифікації. Так, В. Горшенев через критерій «функціональна ознака» виокремлює такі види юридичного процесу: установчий, правотворчий, правозастосовний та контрольний [2, с. 15]. О. Скакун для класифікації юридичного процесу використовує декілька критеріїв. За галузю матеріального права вчена виділяє конституційний, кримінальний, цивільний, господарський та адміністративний процеси [10, с. 132–133]. Наступний критерій, який використовує О. Скакун, – правова форма здійснення функцій держави і, відповідно, такі види юридичного процесу: правотворчий, правозастосовний, судовий, контрольно-наглядовий, установчий [10, с. 133]. Учена також класифікує юридичний процес і за видом судочинства на конституційний, кримінальний, цивільний, господарський, адміністративний [10, с. 134].

Лише два види юридичного процесу виділяє О. Фатхутдінова: правотворчий та правозастосовний. Ці види юридичних процесів також поділяє на різновиди, а саме залежно від виду нормативно-правового акта у межах правотворчого процесу виокремлює законотворчий та нормотворчий процеси. Видами правозастосовного процесу є юрисдикційний (кримінальний, цивільний, господарський, конституційний, адміністративний) і неюрисдикційний (реєстраційний, ліцензійний, нотаріальний, контрольний) процеси [12, с. 7]. На підставі запропонованих науковцями класифікацій юридичного процесу можемо підсумувати, що цивільний процес є юрисдикційним правозастосовним процесом.

Висновки. Відповідно до викладених позицій та міркувань учених, можемо зробити такі висновки. Цивільний процес є різновидом юридичного процесу, і, відповідно, для нього є характерними всі його сутнісні риси. До таких рис цивільного процесу відносимо: сукупність юридично значимих дій, які спрямовані на досягнення визначеного (кінцевого) результату уповноваженими на те особами, а саме на розгляд цивільної справи та захист порушеного, невизнаного або оспорюваного права, свободи чи законного інтересу; наявність стадій, які у своїй сукупності й логічній послідовності утворюють правове явище процесу; результати діяльності, проміжні (відкриття провадження у справі, підготовче провадження) чи кінцеві (розгляд справи по суті), оформляються в офіційний юридичний документ (ухвала, постанова, рішення); чітке регламентування сукупності та порядку дій нормами права. Цивільний процес регулюється процесуальними нормами, які містяться у Цивільному процесуальному кодексі України.

Література:

1. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. Москва : Юридическая литература, 1972. 256 с.
2. Горшенев В.М. Теория юридического процесса. Харьков : Издательство при Харьковском университете, 1985. 192 с.
3. Изарова І.О. Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу. Київ : Данор, 2015. 335 с.

4. Колодій А.М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
5. Комаров В. Основоположні принципи цивільного судочинства. *Право України*. 2018. № 10. С. 14–49.
6. Кононов П.И. Административный процесс: подходы к определению понятия и структуры. *Государство и право*. 2001. № 6. С. 16–20.
7. Кравчук В.М., Угриновська О.І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України ; 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Фактор, 2010. 800 с.
8. Лєгін Л.М. Законодавчий процес в Україні: теоретико-правове дослідження. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки ; Дрогобич : Коло, 2015. 134 с.
9. Протасов В.Н. Юридическая процедура. Москва : Юридическая литература, 1991. 78 с.
10. Скакун О.Ф. Юридична деонтологія. Харків : Еспада, 2008. 400 с.
11. Слинко Д.В. Юридичний процес: історія, теорія, практика : монографія. Харків : НТМТ, 2017. 415 с.
12. Фатхутдінова О.В. Теоретико-правові проблеми юридичного процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2000. 16 с.
13. Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2-х т. Київ : Фурса С.Я., 2012.
14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 11.01.2021).

Andrusiv L., Prypkhan I. Essential features of the civil process

Summary. The article considers the essence of the civil process as a legal phenomenon. The study is based on the most general legal category for civil process, namely the legal process, which made it possible to identify common features that are characteristic of civil process. The positions of scientists and approaches of scientists to the legal process, its features and classification into types are considered. The authors define the legal process as a set of legal entities in a certain logical sequence of related legally significant actions aimed at regulating any social relations or to decide on the basis of substantive law of a particular life case, and a set arising from these actions and in accordance with the procedural rules of legal relations. It was found that the legal process is always regulated in detail by the provisions of the law (Civil Procedure Code of Ukraine). Norms of law determine: the list and sequence of actions, which together constitute the legal process (civil process); persons authorized to perform such actions; intermediate results for each stage (opening of proceedings, preparatory proceedings, consideration of the case on the merits, decision-making on the merits, etc.), as well as the final result (fair, impartial and timely consideration and resolution of civil cases). It was found that the legal process is always regulated in detail by the provisions of the law (Civil Procedure Code of Ukraine). Norms of law determine: the list and sequence of actions, which together constitute the legal process (civil process); persons authorized to perform such actions; intermediate results for each stage (opening of proceedings, preparatory proceedings, consideration of the case on the merits, decision-making on the merits, etc.), as well as the final result (fair, impartial and timely consideration and resolution of civil cases). Civil proceedings are a kind of legal process and, accordingly, it is characterized by all its essential features. The essential features of the civil process are a variety legal process; a set

of legally significant actions that are aimed at achievement of a certain result by authorized persons (consideration of a civil case and protection of violated, unrecognized or disputed right, freedom or legitimate interest); the presence of stages, which in their totality and logical sequence form a legal phenomenon of the process; the results of intermediate activities (opening of proceedings, preparatory proceedings) or

final (consideration of the case on the merits) are formalized in an official legal document (decision, resolution, decision); clear regulation of the totality and order of action by the rules of law.

Key words: legal process, civil process, Civil Procedure Code of Ukraine, stages of legal process, legal document, lawmaking, law enforcement.